

ZONDE EN SCHULD overweging bij psalm 51

1.

Het is niet niks, wat ons hier vandaag in psalm 51 wordt uitgestort aan gevoelens van zonde en schuld die zich hebben vastgezet tot in het binnenste van het ik, zijn geworteld in alle vezels van lichaam en geest. Zelfs vanaf het allervroegste begin in de moederschoot weet het ik zich schuldig. Lazen we hier twee weken geleden nog psalm 139, waarin de psalmist zich beschermd en gedragen weet door een zorgzame blik, nu is het de oordelende blik van de Ander, die de ik-figuur zich eigen maakt en hem doet uitroepen: O, mijn God, wat heb ik gedaan? Wees mij genadig!

Op deze manier schuld erkennen en vragen om vergeving, dat lijken wij psychologisch en maatschappelijk niet meer te kunnen. Filosoof des vaderlands Hans Achterhuis beantwoordde laatst in *Trouw* de vraag of naar zijn idee in Nederland een waarheids- en verzoeningscommissie goed werk zou kunnen doen, naar Zuid-Afrikaans model, bijvoorbeeld om schuldigen en slachtoffers van de financiële crisis weer nader tot elkaar te brengen. Onmogelijk, zei hij. We zeggen wel dat iets ons spijt, maar gaan daarna snel over tot de orde van de dag. We leven in een sorry-cultuur. Een fout erkennen is onderdeel geworden van een strategie, gericht op versterking van het ego, niet op herstel van gemeenschap.

2.

De boetepsalm van vandaag stelt hier iets heel anders tegenover. Het is een gepassioneerd gebed om vergeving, om schoonwassing van een schuld die je aankleeft als een besmetting. Wat is er aan de hand? Koning David heeft vanuit zijn machtspositie, letterlijk vanaf het dak van zijn paleis, zijn begerig oog laten vallen op de mooie Batseba, de vrouw van zijn veldheer Uria, die aan het front voor *hem*, David, aan het vechten was, terwijl hij zich in luxe wentelde. Hij had de verleiding niet kunnen weerstaan, Batseba bij zich laten komen en met haar het bed gedeeld. Als blijkt dat zij zwanger is, probeert David eerst te voorkomen dat hij zelf als de vader wordt gezien. Als dat niet lukt, laat hij Uria omkomen in de strijd. Zo kan zijn zonde verborgen blijven en het bedrog voortduren. Totdat de profeet Nathan bij hem komt en hem een verhaal vertelt over een rijke en een arme man. Toen de rijke een gast op bezoek kreeg, kon hij het niet over zijn hart verkrijgen om ook maar iets van zijn bezit aan schapen en runderen aan die gast voor te zetten en beroofde hij de arme man van het enige lammetje dat hij bezat. David hoort het verhaal aan en maakt zich kwaad over dit onrecht. Pas als Nathan hem voorhoudt dat hij, David zelf, die rijke man is, dat hij zelf degene is die grote fouten heeft begaan in de ogen van God, pas dan keert hij terug op zijn schreden. De profeet moest de koning eerst een spiegel voorhouden, hem via de omweg van een gelijkenis naar zichzelf leren kijken. Zo komt David tot het inzicht dat het bedrog niet langer kan. Hij stort zijn hart uit in zelfbeklag en berouw. Eindelijk kan er een begin komen aan de bevrijding van de schuld die hem beklemde.

3.

Wat de psalmist bedoelt met zonde en schuld wordt nu iets duidelijker. Zonde – omdat er schade is toegebracht aan een goedheid die er eerst was en waarmee een inbreuk is gepleegd in de relatie tot God: “Ik heb gedaan wat slecht is in uw ogen”. Maar ook schuld: een mens is gedood en ik heb het gedaan; het weefsel van menselijke betrekkingen heb ik beschadigd, het is mij aan te rekenen. De ik-figuur in de psalm velt zelf het oordeel en weet ook dat hij dat doet: “Ik ben mij van mijn zonden bewust”.

Het verhaal maakt ook duidelijk dat zonde en schuld rechtstreeks te maken hebben met onze relaties tot andere mensen. In de psalm staat weliswaar: “Tegen u, tegen u alleen heb ik gezondigd”. Maar dat is alleen maar zo omdat die zonde inging tegen de geest en de liefde die mensen samenbindt, tegen de genade die er eerst was: dat we leven in een gemeenschap, in een evenwicht van relaties en posities en in trouw aan elkaar.

Het belangrijkste is misschien: het verhaal maakt voelbaar hoe moeilijk het is om schuld werkelijk onder ogen te zien. De koning heeft de profeet echt nodig, de stem van de ander of van het geweten, de stem die het harnas van het eigen gelijk doorbreekt. Het is mooi om te zien hoe dat gaat: Nathan laat het David bijna zelf ontdekken, hij oordeelt niet rechtstreeks, hij brengt hem tot inzicht, als een vriend, via het onderscheid tussen de arme en de rijke dat zichtbaar maakt wat waar is en wat niet. Maar daarmee is het nog niet minder pijnlijk. In het verhaal trekt David zich terug in zijn slaapvertrek, hij werpt zich op de grond en bidt en huilt van ellende.

4.

Is dat niet wat ons het meeste stoort in de manier waarop wij tegenwoordig met schuld omgaan: dat het te gemakkelijk gaat? Er is vaak wel het bewustzijn van een fout, er wordt ook wel van alles opgebiecht, maar waar is het stadium gebleven dat daar in de traditie tussen zat, het stadium van het berouw? De pijnlijke stilte waarin de schuld ook werkelijk wordt gevoeld, voorafgaand aan de woorden; waarin je niet alleen de ander maar ook jezelf onder ogen komt en ziet: dit was echt verkeerd en ik weet bij God niet hoe het verder moet. Het kan niet getoond worden of meegedeeld, maar het kan ook niet worden overgeslagen. Het is een innerlijk lijden, waarin je alleen kunt hopen op medelijden. In de theologie is het berouw altijd herkend als het eigenlijke moment van de genade, het moment waarop vergeving mogelijk wordt. En ik denk: alles wat er in de psalm doorklinkt aan gevoelens van spijt, aan hoop op een nieuw bestaan, zelfs het verlangen om opnieuw leider te kunnen worden en anderen mee te nemen op het rechte pad: het komt allemaal voort uit dat moment waarin is doorgedrongen hoe pijnlijk de gemaakte schuld eigenlijk is.

5.

Moeten we dan weer vaker onze schulden belijden? Dat lijkt me niet. Want laten we ook niet te snel vergeten hoe het was. Ik kan mij nog goed herinneren dat wij in de jaren tachtig in de Studentenkerk in Nijmegen een indringend persoonlijk getuigenis lazen van een vooraanstaande Franse dominicaan (Jacques Pohier, *God in fragmenten*): over de ontbinding van het godsbeeld dat hij had meegekregen in zijn religieuze opvoeding. Schuld belijden was daarin een vaste gewoonte geworden, bij iedere eucharistieviering opnieuw en vooral in de liturgie van de Goede Week en in de biecht op Paaszaterdag. Aangrijpend was het om te lezen hoe hij zich juist in de tijd voor Pasen daarvan losmaakte, doordat hij ging inzien hoe misvormend dat schuldbesef werkte, voor hemzelf als mens, maar ook voor zijn denken over God. Over het Miserere, de liturgische naam van de psalm van vandaag, over een zin als "Wees mij genadig, God, was mij schoon van alle schuld", daarover schrijft hij: "Dat heb ik honderden, duizenden keren uit het diepst van mijn hart tegen God gezegd, overtuigd als ik was tot het diepst van zijn hart te spreken. Honderden miljoenen keren hebben miljoenen christenen tegen God gezegd: "Zie, als zondig mens ben ik geboren..."

Wat doet dat met je, in je relatie tot God? Waarom werd die schuldbelijdenis toen zo groot en zo belangrijk gemaakt, alsof er voortdurend behoefte was aan een rechter die oordeelt. Het is toch misplaatst, als wij pas gasten durven zijn aan de maaltijd van Jezus nadat wij onze zonden hebben beleden? Jezus vraagt niet eerst een schuldbelijdenis van de zondaars die hij ontmoet, hij ontvangt ze, hij kijkt ze aan, spreekt met ze, hoort hun verhaal, hij stelt er iets anders tegenover, waardoor ze uit zichzelf veranderen. "Zacheüs, ik wil vanavond bij jou eten." Pas later, omdat het niet werd afgedwongen, kon Zacheüs begrijpen dat hij schuldig was en kon hij uitdelen van de rijkdom die hij op een kwalijke wijze had vergaard.

6.

We hebben de schuldbelijdenis achter ons gelaten. We zijn over gegaan naar de andere kant van de berg, met nieuwe perspectieven, een andere manier van omgaan met zonde en schuld en daarmee ook een vrijere manier van spreken over God. Maar we zijn inmiddels ook 30 jaar verder. Klopt het nog, dat wijdse perspectief? Een hele generatie is overgegaan naar de andere kant van de berg. Een nieuwe generatie heeft die ervaring niet meer. Kunnen we het gebed van David nu dan beter en vrijer verstaan? Of zitten ons andere dingen in de weg om eenvoudig menselijk, oprecht, zonder hypocrisie, schuld te durven erkennen, in een zekere nederigheid ten opzichte van de ander, vanuit een zwakte en kwetsbaarheid waarin we het durven uithouden, waarin we ons bloot stellen aan de gekwetste ander, zonder dat we daarin onszelf, onze

eigenwaarde, hoeven te verliezen? Sommigen zijn onverschillig geworden, omdat de maatschappij je bijna aanleert vooral voor jezelf op te komen. Anderen zien de schuld wel, in structuren en systemen, maar hebben de moed opgegeven om daar iets tegen te doen. We leven in een steeds onverbiddelijker wordende vrije markt, waarin je schuldig voelen, schaamte tonen, signalen zijn van zwakte en dus verkeerd. Maar wat doen we eraan? Is onze schuld hierin niet vooral onze collectieve en daarmee ook onze persoonlijke halfslachtigheid? In zijn vrije vertaling van de psalm schrijft Huub Oosterhuis:

*Ik heb het achteloos gedaan
blik op oneindig brutale glimlach
alsof het niet het kwaad was dat het was
alsof het van twee kwaden
het minste was.*

En de vraag van de psalmist wordt dan in zijn woorden:

*Kent Gij in uw eeuwige ziel
die tweespalt – zijt Gij
zo diep afgedaald en mens geworden
dat Gij ons daarin begrijpt?*

7.

De psalm maakt ons gelukkig ook heel duidelijk hoe louterend en bevrijdend het kan zijn als we durven vertrouwen op deze menselijke, begrijpende God en vandaar gewoon eerlijk kunnen zijn over wat we verkeerd hebben gedaan. Het brengt je weer terug, zegt de psalm, bij waar het werkelijk om gaat: de waarheid die je oorspronkelijk vervult, de vreugde die je van vroeger nog kent, de kracht van de geest, die je opnieuw standvastig maakt. Het verschil met de sorry-cultuur is dat we dit niet uit ons eigen trotse ik hoeven halen, maar het geschonken krijgen. Om schuld te kunnen erkennen, berouw te kunnen tonen op een manier die ons niet innerlijk knecht, maar onze blik naar binnen en naar buiten zuivert, hebben we eerst het vertrouwen nodig dat er compassie is. Daarin ontstaat echte gemeenschap, ook tussen mensen die dader zijn en slachtoffer. Een gemeenschap, een politieke gemeenschap ook, die niet meer uitgaat van het gedogen van de ander, maar voortkomt uit mededogen met de ander.

Gelukkig blijkt in deze wereld heel vaak dat het kan: door vervreemdende structuren heen ruimte maken voor barmhartigheid, in het klein en in het groot, in relaties van mens tot mens, in werk en politiek, in Nederland en in Europa. De gemeenschappelijkheid van alleen maar mens te zijn wordt in onze wereld steeds belangrijker en wordt ons soms indringend duidelijk als alle woorden zijn verstomd en er niet veel meer is dan een hand in een andere hand of een liefdevolle blik, die misschien niet helemaal zuiver is en transparant, maar door de tranen heen weet heeft van onze wederzijdse ondoorgrondelijkheid. Erbarme dich, Miserere mei – het zijn woorden waarop de mooiste, de indringendste, de meest beluisterde muziek gecomponeerd is: als stille zaterdag, woordeloze ruimte waarin we onder ogen zien wat is misdään. Zo gaan we, in tranen, maar ongebroken op weg naar een nieuwe geboorte.

Germain Creighton